

Szakács Árpád: Az új világrend születése

Milyen előzményei voltak az első világháborúnak? Mikorra várták a kitörését a szemben álló felek? Kinek volt elsődleges érdeke a háború? Elkerülhető lett volna-e a világháború? Raffay Ernő történészt kérdeztük az első világháború 99 évvel ezelőtti kirobbanásával kapcsolatban.

- Már jóval a háború előtt különböző szövetségek alakultak, lehet-e tudni, hogy pontosan mikortól kezdődött a háborúra való felkészülés?

– A 19-20. század katonai konfliktusainak hátterében három fő ok áll: a nemzeti ellentétek, az ideológiai különbségek és a nemzetközivé váló gazdasági versengés. Az 1914-es háború kitörésénél leginkább a nemzeti ellentétek és a gazdasági verseny kimenetelének eldöntése játszott szerepet. A történelem nem pusztán napi események egymásutánja, hanem elsősorban folyamatok keletkezése és végbemenetele. A napóleoni háborúk lezáródása (1815) és az új érdekellentétek eldöntését jelentő világháború (1914) között zajlottak le azok a nagy folyamatok (sok-sok, évszámhoz köthető eseménnyel), amelyek végül a háborúhoz vezettek.

- Melyek voltak a legfontosabb folyamatok és események?

– Az 1866–1871 közötti öt év döntő jelentőségű volt: a német egység létrejöttéről van szó, amit a Porosz Királyság (a Hohenzollern-Sigmaringen dinasztia) valósított meg a porosz–osztrák és a porosz–francia háborúk segítségével. A poroszok 1866-ban katonai győzelmükkel kizárták Ausztriát a német egységet megvalósítani tudó germán nagyhatalmak közül, így születhetett meg az 1867-es kiegyezés s az új, magyar–osztrák európai nagyhatalom, az Osztrák–Magyar Monarchia. 1871-ben a németek legyőzték Franciaországot, visszavették Elzászt és Lotaringiát, két német többségű tartományt. 1871 januárjában kikiáltják a Német Császárságot Versailles-ban, Párizs mellett, ahol a germán erő megalázza a francia nemzettudat két legfontosabb tényezőjét, a grandeur-t és a gloire-t, vagyis a nagyságot és a dicsőséget. E két háborúval kettős folyamat indul: míg a francia–német ellentét elmélyül, sőt békés úton kibékíthetetlené válik (íme az egyik legfontosabb oka a világháborúnak), addig az Osztrák–Magyar Monarchia közeledik a németekhez, 1879 októberében Otto von Bismarck herceg kezdeményezésére, Andrássy Gyula gróf támogatásával létrejön a két hatalmas ország katonai szövetsége. Németország 575 ezer km², a Monarchia 676 ezer km², azaz Európa közepén kialakul egy 1,25 millió km² területű tömb. Mindez átrendezi az addigi európai katonai erőviszonyokat.

- Hogyan reagáltak erre a franciák?

– Megindul a francia–orosz – először gazdasági, majd politikai-diplomáciai –

kapcsolatok kiépítése a francia célok és érdekek mentén. A Francia Köztársaság, amely kifelé a szabadság és demokrácia országa, rejtetten a reváns, visszavágás politikáját kezdi képviselni. Megindultak a francia aranyfrankmilliárdok Szentpétervár felé. Íme, a világháború másik, nem kevésbé fontos oka. Így függ össze a tervbe vett német terjeszkedés – gyarmatok, gazdasági és politikai befolyás megszerzése – és a francia szándék: az elvesztett tartományok visszaszerzése mellett a pozíciók megőrzése a gyarmatvilágban, valamint az európai politikai súlyuk megtartása, növelése, elsősorban a kontinensen. Az oroszok szerepe gazdasági és politikai szempontból másodlagos, katonai-stratégiai tekintetben az Orosz Birodalom viszont a legfontosabb ország volt a franciák számára, mivel közvetlenül szomszédos volt Németországgal, Lengyelország 1815. évi fölosztása óta. Ráadásul Oroszország Európa legnagyobb lélekszámú országa: a 110 millió lakosból több milliós, erős hadsereget lehetett szervezni. A világháborút kirobbantó legfőbb ellentét tehát a német–francia szembenállás. 1907-ben zárult le Európa két nagy katonai szövetségre bomlása, Anglia Franciaország mellé állt. A központi hatalmakhoz 1882-ben az Olasz Királyság, 1883-ban a Román Királyság csatlakozott.

- Mi a szerepe a gazdaságnak és a hadiipari vetélkedésnek e folyamatokban?
- A háttérben összeütköztek a gazdasági érdekek. Ennek a folyamatnak az egyik összetevője az ipari forradalomnak nevezett eseménysorozat, amely Angliában indult a 18. században, majd a szabadkőműves forradalom után Franciaországban és az USA-ban folytatódott. Kialakult a „modern” kapitalizmus, ami a gazdaságban az ipar különféle ágainak megerősödését jelentette. Németországban erősen megkésetten, 1871 után jelentkezett a robbanás-szerű ipari növekedés, akkor viszont gyorsabban és hatékonyabban, mint a nagy vetélytársnál, a franciáknál. A vetélkedés szinte törvényszerűen jelentkezett a hadiiparban. Az újfajta lőfegyverek, valamint a hadi vegyipari termékek, a puskapor és a mérges gázok kifejlesztése terén Németország maga mögött hagyta Franciaországot, s megközelítette Angliát. Ide tartozik az európai vasúthálózat fő nyomvonalainak megépítése és állami kézbe vétele. Németországban a gazdaság egyik húzóágazata a vasútépítés volt, amely értelemszerűen fellendítette a vas- és acélipart. A vasút a katonaság átcsoportosításának és szállításának leggyorsabb eszköze volt. Nem szokás emlegetni, hogy a 20. század első éveitől a francia és angol nagyhatalom arra kényszerült, hogy kidolgozza Németország katonai legyőzésének terveit. A fő veszély természetesen Franciaországra leselkedett, ahol az ipari lemaradás mellett a lélekszám is csökkenésnek indult – míg Németország lakossága gyorsan növekedett.

Kitűztek időpontot a leszámolásra?

– Mivel évről-évre nőtt a francia lemaradás, mielőbb sort akartak rá keríteni. Amíg Németországban és főleg a Monarchiában 1917 körül várták a háború esetleges kitörését, a franciák és a belső ellentétekkel küzdő oroszok nem akartak eddig várni. Tisza István gróf, magyar királyi miniszterelnök egyik levelében, amelyet a birodalom közös pénzügyminiszteréhez, Burián István báróhoz írt, említi az 1917-es dátumot. Amikor 1914 júliusának végén a szerb kormány megkapja a Monarchia ultimátumát, a szerb trónörökös levélben tudakolja a cártól, mit tegyenek. Minden oroszok cárhoja azt írja, hogy Oroszország a végsőkig kiáll Szerbia mellett: azaz Szerbiának nem kell elfogadnia az egyébként elfogadható ultimátumot. Ez azt bizonyítja, hogy az oroszok föl- és kihasználták Szerbiát a háború kirobbantására. Ennek jutalma a Karagyorgyevity dinasztia vezette Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejötte 1918–1919-ben.

- A háborúhoz vezető folyamatokban milyen szerepe volt a balkáni háborúknak?
- A két Balkán-háború célja a balkáni nemzetek érdekellentéteinek rendezése volt, ide értve a török befolyás ötszáz éve tartó fölszámolását is. A háborúkat végleg lezáró bukaresti béke 1913 nyarán tisztázta a helyzetet: Románia és Szerbia megerősödött, Bulgária és Törökország meggyöngült. Van azonban egy komoly összefüggés a 11 hónappal később kirobbanó világháborúval: Románia és Szerbia az antanthoz, míg a Bolgár Cárság és Törökország a központi hatalmakhoz csatlakozott, tehát a két nagy európai katonai szövetség diplomatái és fegyverszállítói sikeresen maguk mellé állították a balkáni országokat.

- Kijelenthető, hogy az 1910-es években már senki nem hitt abban, hogy elmarad a háború?

– A világ vezető személyiségeinek nagy többsége egyenesen kívánta is a háborút, s ennek megfelelően készült is rá. Nem a háborút akarták elkerülni, csak a megfelelő pillanatra vártak, amelyben a legkedvezőbb körülmények között kezdetét veheti a fegyveres leszámolás. 1914-ben két európai politikus nem akarta a háborút: Sir Edward Grey brit és gróf Tisza István magyar miniszterelnök.

- Az Osztrák–Magyar Monarchia fel volt készülve erre a háborúra?

– Nem volt teljesen fölkészülve. Tisza gróf ezért tartotta a háború megindítása helyesebb évének 1917-et. Példaként csak egyetlen szempontot említek: a Birodalom meghatározó országa, Magyarország hadseregének, a Magyar Királyi Honvédségnek nem volt tüzérsege, ami botrányos állapot volt akkor, amikor a báró Škoda család tulajdonában volt Európa egyik legnagyobb fegyvergyára, ahol a világ legjobb huzagolt lövegcsöveit gyártották. Az 1913. évi minisztertanács jegyzőkönyveit olvasva döbben meg az ember, hogy nem egészen egy évvel a háború előtt kér a m. kir. honvédelmi minisztérium árajánlatot a lövegcsövek

szállítására a német Krupp Művektől (amely a 20. század elején a világ legnagyobb vállalata volt) és a cseh gyártól. A koda ajánlatát fogadták el, s a diósgyőri gyár kezdte meg a főlkészülést a gyártásra. E szempontokat figyelembe véve érzékelhetjük csak a maga nagyságában Tisza gróf háborúellenes álláspontját.

- A Ferenc Ferdinánd ellen tervezett merényletről semmit nem sejtett a Monarchia titkosszolgálat?

– Mind az államrendőrségnél, mind a katonai szolgálatoknál figyelték és ismerték a különféle ellenséges szerbiai és bosznia-hercegovinai szerb mozgalmakat. Jelezték is a trónörökösnek a szarajevói hadgyakorlaton való részvételének veszélyeit.

Ferenc Ferdinánd, aki tudatosan készült arra a helyzetre, amikor átveszi a Monarchia uralkodójának szerepét, azonban minden intő szót elhárított, saját felelősségére Szarajevóba utazott. Egyes álláspontok szerint a szarajevói 15. katonai hadtest-kerület vezetőinek van felelőssége a trónörökös meggyilkolásában, mivel elégtelen volt az útvonal biztosítása.

- A szabadkőművességnek volt-e köze a merénylethez?

– Nemrég találtam egy 1914 őszeről származó dokumentumot, amely szerint a gyilkosságot megszervező és végrehajtó szerb személyek közül ketten is beismerték a szarajevói törvényszéki tárgyaláson, hogy korábban kapcsolatban álltak belgrádi szabadkőművesekkel. A Belgrádban működő Pobratim páholy az 1914 előtti években általában a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy fennhatósága alatt működött. A református zsinati levéltárban, Tisza gróf iratai között találtam egy levelet, amelyet 1914 őszén a horvát bán írt Zágrábból: ebben annyit közöl, hogy a szóbeszéd szerint szabadkőművesek álltak a trónörökös elleni merénylet mögött. Tisza miniszterelnök azt a választ adta, hogy beszélt a nagypáholy nagymesterével, aki nemleges választ adott kérdőre vonásakor.

A kérdés megválaszolásához ezek elégtelen információk. Az összefüggések feltárásához további kutatások szükségesek.

- Igaz, hogy a merénylet utáni percekben magyarok igyekeztek ellátni a trónörökös és feleségét?

- Amikor a 17 éves, tüdőbajos Gavrilo Princip revolverrel meglőtte a trónörökös párt, az automobilon nagy sebességgel a Konak bejáratához vitték őket. Ott egy magyar altiszt várakozott, a felesége pedig a benti nagy, díszes asztalt terítette. Amikor az altiszt meglátta, hogy baj van, egymás után fölnyalábolta a trónörökös és feleségét, s berohant velük az ebédlőbe. Lerántotta az ebédlőasztalról a terítéket, s oda fektette őket. Ferenc Ferdinánd akkor már halott volt, ott az asztalon halt meg a felesége. Ferenc Ferdinánd betegesen magyarellenes volt, és lám, éppen egy

magyar katona igyekezett megmenteni az életét.

- Tisza István grófot mint a háború egyik támogatóját, kirobbantóját emlegették évtizedekig a történészek, külföldön és belföldön. A bűnbak szerepét szánták neki, vagy másról van szó?

– Tisza István grófot a világháború kirobbantójának, tíz millió ember halála okozójának állítják be 1914, illetve 1918 óta. A szomszédos utódállamok történészei azért teszik ezt, hogy ezzel is bizonyítsák: Magyarország és a magyarság, amelynek ilyen szörnyen bűnös vezetője volt, megérdemelte a szétdarabolást. E logikából az következik, hogy a mostani utódállamokban nem változhat Tisza megítélése. Magyarországon már az első világháború előtt megindult Tisza gróf módszeres lejáratása: ő lett szocialista és radikális liberális írásokban a „félfeudális, gonosz magyar állam” megtestesítője, majd 1914 után a magyarságot „háborúba vivő gazok” (Ady) legfőbb személyisége.

„...Minden a Sorsé, szeressétek,
Őt is, a vad, geszti bolondot,
A gyujtogató, csóvás embert,
Úrnak, magyarnak egyként rongyot.
Mert ő is az Idők kiküldöttje
S gyujtogat, hogy hadd hamvadjon össze
Hunnia úri trágyadombja,
Ez a világnak nem közösse...”

Ady Endre: Rohanunk a forradalomba (1912, részlet)

Tisza baloldali megítélése megrekedt ebben a primitív, igazságtalan állapotban, személyének és fontos történelmi szerepének pártatlan megítélése céljából csak az elmúlt években kezdtek megjelenni komolyan vehető könyvek és tanulmányok.

- Hogyan látja a Magyar Királyság és a magyarság szerepét az első világháborúban: igaz-e, hogy a magyarok agresszív, imperialista háborút viseltek?

– Éppen ellenkezőleg. A háború – ha már kitört – abban az értelemben volt magyar érdek, hogy lehetőséget adott a magyar érdekek katonai megvédelmezésére. Tudni kell ugyanis, hogy három szomszéd nép (cseh, román, szerb) politikai vezetői és az őket támogató értelmiség már évtizedekkel 1914 előtt kimondottan föl akarta darabolni a Magyar Királyság területét. Ez alapján kijelenthető, hogy az első világháború Magyarországra kényszerített önvédelmi harc volt.

Szakács Árpád
tortenelemportal.hu